

EVOCAR FRONTEIRAS PARA ATRAVESALAS

Babel
Aves que emergullen da ardora.
Folerpas de pel do arco da vella.
Mazás de sangue no paxe da néboa.
Corazóns de acibeche repicando na tella.
Chorimas,
faíscas dos invernos,
ollos da nada,
gonzos eternos.
Palabras,
doas do pobre home que chaman Abbadón
rei, anxo do abismo:
¡Gracias, Señor, por aquela maldición!

M. Rivas.

Manuel Rivas Barros. *Le crayon du charpentier*, París, Gallimard, 2000. Tradución de Ramón Chao e Serge Mestre.

Estes versos de *Costa da morte blues* (1995) semellan unha boa presentación para anuncia-la aparición da tradución ó francés de *O lapis do carpinteiro* (1998) de Manolo Rivas. A prestixiosa editorial Gallimard ofrece na súa colección "Du monde entier" a versión que a partir do orixinal galego elaborou Ramón Chao a canda Serge Mestre, *Le crayon du charpentier* (2000). Unha novela de amor e de guerra que deixa ve-lo poeta dende o principio do relato. Traducida hai dous anos ó castelán por Dolores Vilavedra (Alfaguara 1998), *O lapis do carpinteiro* debuxa agora o trazo do camiño de Santiago cara ó norte dos Pirineos.

Non é a primeira vez que este autor cruza unha fronteira. Felizmente, a súa creación literaria é xa un chisco coñecida gracias a editoriais como Métaillié, que en 1997 publicara a versión francesa (*En sauvage compagnie*) de *En salvaxe compañía* (Premio da Crítica 1994), traducida por Dominique Jaccottet a partir da versión española do propio autor. Desta volta o narrador era un cabalo que contaba con extrema dor cómo os lobos acabaran coa vida da súa nai. O autor reconece que a súa versión en español resultou simplificadora e

asegura que endexamais volverá intentar meterse dúas veces no maxín das súas personaxes que, ademais, “son incapaces de pensar en español”.

É, pois, unha satisfacción ben grande ver cómo se vai incorporando a nosa produción literaria ós outros sistemas literarios, malia os atrancos morais e materiais da nosa administración. Sen ánimo de ser triunfalistas, e sendo moi conscientes de que na maioría das ocasións estas cousas suceden gracias a factores que teñen moito que ver coas leis do mercado e non tanto cos gustos do público, resulta moi agradable comprobar que autores como Manuel Rivas ou Xosé Luís Méndez Ferrín van ocupando un espacio nos andeis das librerías fóra do estado español, presentados como novidades literarias con absoluta normalidade, mentres no noso ámbito autonómico son excluídos das listas das subvencións que concede a Consellería de Cultura, ás que teñen acceso por decreto e de xeito automático a maior parte dos libros que aparecen publicados en galego no noso país (*El País* 06-10-00).

Gracias a ese *savoir faire* ou tamén a ese “saber-vender” dos nosos veciños francófonos, a obra tivo inmediata repercusión na prensa. Así, J.-B. Harang explicaba en *Libération* (26-10-00) para os máis despistados que Galicia non está en Polonia e que a Constitución española reconece o dereito de M. Rivas a escribir na súa lingua, o galego. Unha lingua que o propio autor define nunha entrevista para ese mesmo xornal, como “a lingua do traballo, da rúa, do amor, do odio, a lingua da vida que cheira a mar e a sardiñas, a pan de millo e a suor”.

O centralismo que caracteriza ós nosos veciños do norte leva a R. Rèrolle, cronista do xornal *Le Monde intéractif* (20-10-00), a dar conta da aparición da novela indicando con descoñecemento: *traduit de l'espagnol (galicien)* entre parénteses, para rectificar máis tarde ó longo do texto, falando da lingua galega como “la langue galicienne, dont M. Rivas a fait son outil pour la fiction”, e do uso que dela fai o escritor. Dolores Vilavedra, especialista en Literatura Galega e traductora de M. Rivas para o español, afirma en *Historia da Literatura Galega* (Galaxia: Vigo, 1999. p. 301) que o autor nesta terceira entrega novelesca converte “a específica problemática do ser galego en núcleo xerador do universo literario, propóndonos unha vía autóctona para proxectar o individual e local cara ó universal”.

“A lingua das bolboretas” relato incluído en *¿Que me queres amor?* (1996) e *O lapis do carpinteiro* son as únicas historias de Rivas que, polo de agora, tratan da guerra civil. A primeira, tivo un eco increíble en todo o estado. O feito de ter acadado o Premio Nacional da Crítica e o Torrente Ballester permitiu que o director José Luis Cuerda adaptase o relato ó cine, que rodado en español e dobrado ó galego, tivo a súa presentación en novembro de 2000 nas pantallas francesas. O propio R. Chao publicou a versión francesa no número de outubro da revista *NFR* (“La langue des papillons”) e Gallimard conta con editar en breve a súa tradución do libro de relatos no que este se inclúe, *¿Que me queres amor? (Que me veux-tu mon amour?)*.

Trátase dun período da nosa historia que aínda está presente no país, quizais porque ofrece unha visión comprensible, que non aceptable nin xustificable, do fascismo e que precisamente esa pode ser unha das razóns que leve a que este tema siga despertando moito interese fóra das nosas fronteiras; e en Francia en particular, onde se atopan moitos estudiosos dun dos períodos máis negros da nosa historia máis recente: a República, a guerra civil española e o exilio:

Durante meses, librouse unha tensa partida nos despachos do novo poder. O caso do doutor Da Barca transcendera ao exterior e desatárase unha campaña internacional para acadar o seu indulto. Non é que o bando alzado fose moi sensible a esta clase de chamamentos, pero neste caso concurría unha circunstancia que complicaba a execución da sentenza. Como nacido en Cuba, o reo tiña dobre nacionalidade. O goberno daquel país era aliado de Franco, pero toda a prensa pedía clemencia en grandes titulares. (1998:60)

Pendant plusieurs mois, une lutte d'influence très tendue eut lieu dans les bureaux du nouveau pouvoir. À l'étranger, on avait pris connaissance du cas du docteur Da Barca et une campagne internationale pour obtenir sa libération fit rage. On ne peut pas dire que la bande des putschistes ait jamais été très sensible à ce genre de manifestation, mais dans ce cas précis un problème jusque-là inédit contribua à compliquer l'exécution de la sentence. Étant né à Cuba, le condamné bénéficiait d'une double nationalité. Et quoique le gouvernement de ce pays fût favorable à Franco, l'ensemble de la presse exigeait, à grand renfort de gros titres, la clémence pour le jeune médecin. (2000:66)

O relato consiste nun acto de catarse que achega un testemuño real. O lapis fállalle ó oído ó ex-garda e permite establecer unha relación entre a vítima e o seu verdugo. As execucións e a violencia deixaron a súa pegada no tempo despois de remata-la guerra; por iso, o traductor ten que explicar realidades ben coñecidas para un lector español como qué eran os “paseadores” da posguerra ou o “glorioso movemento de 1936”, aínda que non considere necesario facelo co termo “roxo”: “un roxo con collóns”, facendo alusión ó protagonista, (“un Rouge qui a des couilles”), en maiúscula.

Como contrapunto a esta historia, está a outra, a difícil historia de amor e paixón que preside a portada do libro e que tamén se mantén dalgún xeito na versión francesa por medio da imaxe dunha muller: Marisa Mallo, a dona do doutor Daniel Da Barca.

A versión francesa vai anotada polos tradutores onde se explican cuestións moi concretas do noso devir cultural e do “ser galego”: diferentes nomes de personaxes reais e diferentes situacións e anécdotas que poden resultar descoñecidos para un público alleo á nosa realidade sociocultural dos anos trinta e corenta (os vellos republicanos, algúns veteranos galeguistas da Cova Céltica e as Irmandades da Fala, precursores do movemento nacionalista galego).

Por outra parte, están eses conceptos que carecen de equivalencia e que cómpre explicar, como o da Santa Compañía ou o “mal de aire”. Os traductores deixan intrigados ó lector, á vez que manteñen a complicidade co autor e a maxia que caracteriza a súa forma de narrar, contando a existencia da procesión das almas en pena, como se dunha realidade se tratase. Outros elementos como o Pórtico da Gloria, o botafumeiro ou o santo dos croques..., todos ben coñecidos para calquera de nós, precisan desa mínima e breve explicación que os mediadores encaixan no texto con absoluta normalidade: “... le Porche de la Gloire qui orne la cathédrale de Saint-Jacques-de-Compostelle”. Trátase dunha serie de obxectos evidentes e moi significativos da nosa idiosincrasia que mestura e concilia con frecuencia a relixión con outros ritos pagáns.

Os personaxes de Manuel Rivas son tipos ben establecidos, defínense polo que din e por cómo actúan. A diferenza social está moi ben debuxada na lingua e, por veces, resulta cómica. De feito, esa “retranca” galega que seica nos caracteriza, permítelle expresar con moi poucas palabras a forma de ser e de vivir de toda unha cultura. Así, o neno da criada do pazo, “fillo de tras da silveira”, precisa dunha mínima explicación no texto francés: “Il avait été conçu derrière un buisson...”; e a ironía con que o servizo de don Benito Mallo establece a clave do momento en que “O señor está co libro”, perde parte da comicidade en francés (“Monsieur est plongé dans ses livres.”).

O texto de R. Chao respecta os nomes propios, que tamén se explican cando teñen traducción, por tratarse de alcumes; non procede do mesmo xeito con tódolos topónimos, que no caso de Saint-Jacques-de-Compostelle ou La Corogne, por tratarse de nomes de vilas xa coñecidas no ámbito francófono aparecen con esa denominación. Mantéñense os poemas e cancións, ofrecendo en nota a pé a traducción en francés procurando mante-la rima, onde se explica con xustiza cándoo se está a traducir directamente do español ou do portugués no orixinal. Sen embargo, non se apunta que o texto xornalístico da entrevista entre o Führer e Franco aparece no orixinal de *La Voz de Galicia* en español, un dato que semella importante especificar para entender moitas particularidades do noso país.

A puntuación con respecto ó texto de partida cambia por veces considerablemente, ata o punto de converter un só parágrafo en varios, como ocorre, por exemplo, no breve capítulo terceiro. Trátase dunha ampliación que perde a capacidade de síntese do orixinal e, sobre todo, o poder de evocación do estilo do autor, quizais coa intención posible de evidenciar en qué momento está a fala-lo narrador e cándoo os personaxes.

A lingua e o modo de expresa-los sentimentos de M. Rivas están cheos de imaxes que, na maioría das ocasións, precisan dunha ampliación en francés. Así: “Deixara de sentir medo, coa mente na man.”, pasa a “Il cessa d’avoir peur lorsqu’il se décide à prendre son esprit entre ses doigts.”; ou “—outra volta aquel son da memoria como o escorrer de auga lavada de carne—” dá como resultado “—et à nouveau ce bruit dans sa mémoire semblable

au tumulte de l'eau à la fontaine lorsqu'on lavait les tripes--"; ou "E nada máis saír, colleume esta cor do tabaco e boteime a medrar coma un longueirón, todo pelelo, tal como me ves.", que ten o seu equivalente en "Et j'étais à peine sorti de là que j'avais déjà pris cette couleur de tabac que tu vois aujourd'hui, puis je me suis mis ensuite à grandir, la peau sur les os, tout en longueur comme la coquille d'un couteau enfoncé dans le sable."

Os tradutores non sempre resolven con éxito determinados xogos de palabras que, como ben argumentan nas súas notas, son de difícil solución. Do mesmo xeito que acertan co diálogo entre a madre Izarne e o doutor: "Dispense, eu son patólogo. Iso. ¡Coma un pato logo!" ("Je suis désolé mais je suis pathologiste. Vous n'êtes surtout pas trop logique...") ou co intercambio discursivo que se produce entre Herbal e o doutor: "¿Quen son?, dixo el con irónica sospeita. ¿Os do carbón? Non, dixen eu. Os da leña." tradúcese nun xogo con rima: ("Qui est-ce qui me demande? dit-il ironiquement. Les gars du charbon? Non, les gars du bâton, lui répondis-je."); perden a gracia do discurso do boxeador Gengis Khan, ó ter que limitarse a explica-las expresións en cursiva, que coa ansia de aprender latín "empezou a utilizar expresións moi paveras. Dicia de calquera asunto que non era *patata minuta* e tamén, cando as cousas se torcían, *imos de caspa caída*".

O feito de participar dunha mesma lingua común durante séculos, como foi o latín, e dunha mesma doutrina católica, permite que existan frecuentes equivalentes entre o galego e o francés para determinados refráns e frases feitas, resolvendo así outra das dificultades evidentes en calquera tradución, como é a de atopar correspondencias para: "Que quen rouba a un ladrón ten cen anos de perdón e que parva é a ovella que se confesa co lobo" ("Et que celui qui vole un voleur sera cent fois pardonné et que la pire des bêtises pour un agneau, c'est d'aller se confeser chez le loup"); ou para: "Caeu Toledo en abril, augas mil" ("Tolède tomba le 1er avril, ne te découvre pas d'un fil"); e do mesmo xeito para: "O doutor Da Barca sempre cae de pé", ("Le docteur Da Barca retombe toujours sur ses pattes."). O pouso común permite, en definitiva, que os problemas máis xerais de tipo cultural teñan o seu reflexo en francés:

Cando o levaban, co cura detrás murmurando unha oración, aínda tivo humor para berrar polo corredor: ¡Imos tomar o ceo! ¡Eu ben entro polo ollo da agulla! E é que era lanzal coma un salgueiro. (1998:68)

Alors qu'on l'emmenait et que le curé susurrail derrière lui quelques prières, il aut encore l'humour de crier à travers le couloir: Je pars à la conquête du ciel! Et dites-vous bien que je suis tout à fait capable de passer à travers le chas d'une aiguille! C'est vrai qu'il était aussi svelte que le tronc d'une saule. (2000:77)

Por non falar do requintamento gastronómico do máximo xantar que chapán con tanto gusto o doutor e mailo boxeador no refectorio do cárcere

ante a presenza do público engaiolado: “Agora, Gengis, dixo o doutor Da Barca mudando o ton coma un comediante, imos bañar esas castañas con crema de chocolate, á maneira francesa, si, señor.”, (“Et maintenant, Gengis, dit le docteur Da Barca en changeant de ton, tel un comédien, nous allons napper ces châtaignes de crème au chocolat à la mode française, parfaitement Monsieur”).

Descoñecemos as razóns que levan a esquecer a nota final do autor na versión francesa. Unha indicación onde se dá conta do que hai de verdade e do que ten de ficción a novela. Un nota homenaxe ós personaxes reais que permaneceron na cadea durante a época da persecución fascista e que consideramos fundamental, como sinal ineludible da sensibilidade de M. Rivas.

Coincidimos con moitos estudiosos da tradución cando afirman que toda tradución implica un proceso de reescritura. O traballo dos tradutores é correcto na medida en que non caen no constante perigo da ampliación ou mesmo da substitución de textos literarios, como acontece en moitas ocasións cos escritores que deciden traducirse a si mesmos. O resultado aquí é unha versión correcta que se axeita ás normas da lingua de chegada. Non hai pois manipulación, non hai intervención por parte do mediador que deixa atravesar con natural fluidez o estilo e a color local do texto galego en francés.

Ana Luna Alonso
Universidade de Vigo